

LESSING,
DE VRIEND DER WAARHEID.

REDEVOERING,

OPENING DER AKADEMISCHE LESSEN UITGESPROKEN

M^r. G. W. OPZOOMER.

AMSTERDAM,

J. H. GEBHARD & Cte.

1858.

H

2

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

0786 927

Bij de Uitgevers zijn onder meerdere verschenen:

Mr. C. W. OPZOOMER, Aanteekening op de Wet, houdende Algemeene Bepalingen der Wetgeving van het Koninkrijk. TWEDE HERZIENE DRUK	<i>f</i> 0.60.
— Het Burgerlijke Wetboek. Aanteekening op Artikelen, die nog verklaring behoeven. In 2 deelen compleet. TWEDE HERZIENE DRUK	<i>f</i> 7.—.
— De Belangen van het Hooger Onderwijs.....	<i>f</i> 0.40.
— De Hervorming onzer Hoogescholen. Rapport, Wetsontwerp en Memorie van Toelichting..	<i>f</i> 0.90.
— De Leer van God, bij Schelling, Hegel en Krause, gr. 8 ^o	<i>f</i> 1 20.
— De Wijsbegeerte den mensch met zich zelve verzoenende. Redevoering ter aanvaarding van het Hoogleeraarsambt aan de Utrechtsche Hoogeschool TWEDE DRUK, vermeerderd met eene Voorrede en Aanteekeningen . gr. 8 ^o	<i>f</i> 0.75.
— De Gevoelsleer van Dr. J. J. van Oosterzee beoordeeld. gr. 8 ^o	<i>f</i> 5.—
— Eenheid in het noodige, vrijheid in het twijfelachtige, in alles de liefde gr. 8 ^o	<i>f</i> 0.60.
— De Twijfel des Tijds, de Wegwijzer der Toekomst.....	<i>f</i> 0.60.
— Het Karakter der Wetenschap..	0.60.
— De Restauratie.....	0.60.
— De Weg der Wetenschap. Een Handboek der Logica. TWEDE DRUK	<i>f</i> 1.80.
— Oratio de Philosophiae Naturae..	0.50.
— Politische Bijdragen. I—III..	1.40.
— De Staatskunde van Edm. Burke..	0.90.
— Staatsregtelijk Onderzoek.....	2.—.
— De Vrucht der Godsdienst. TWEDE DRUK	<i>f</i> 1.50.
— Idem, gebonden in heel Linnen Brnd.....	1.90.
— Aanteekeningen op Shakespeares Treurspel Macbeth.....	<i>f</i> 0.80.
— Wetenschap en Wijsbegeerte gr. 8 ^o	<i>f</i> 2.50.
— Natuurkennis en Natuurpoëzie..	0.60.

LESSING,
DE VRIEND DER WAARHEID.

LESSING,
DE VRIEND DER WAARHEID.

REDEVOERING,

TER

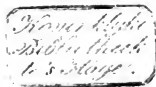
OPENING DER AKADEMISCHE LESSEN UITGESPROKEN

DOOR

M^r. C. W. OPZOOMER.

AMSTERDAM,
J. H. GEBHARD & Co.

1858.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

Onder hen, die in ons Vaderland zich met de zaak der godsdienst bezig houden, is thans leven en beweging genoeg. Hartelijk verheug ik mij er in. Allen worden er door gedwongen tot denken, tot onderzoek. En wie zou de voorkeur geven aan die algemeene rust, die nog voor weinige tientallen van jaren hier heerschte? Het is waar, men was er veel kalmer bij, maar alle vooruitgang was ook onmogelijk. Men meende immers reeds aan het doel te zijn. En wie zou thans nog in ernst willen beweeën, dat de meeningen, toen in zwang, onverbeterlijk waren, het laatste woord dat in de ontwikkeling des Christendoms te hooren was?

Maar te midden van dien levendigen strijd onzer dagen mag er wel eens aan Lessing worden gedacht. Mij dunkt, tusschen onzen toestand en dien van zijn tijd is veel overeenkomst. Of verstaan onze partijen beter wat ze willen? Zijn onze ijveraars voor het oude stelsel krachtiger en meer aan hun

beginnelsen getrouw, meer van het regt hunner zaak overtuigd? En die een nieuwe leer prediken en den pleitbezorger der godsdienst in het hart zoeken, blijven ze niet veel tot die godsdienst brengen wat voor het hart onverschillig is? Verstaan ze wel hun eigen doel, en hinken ze niet op twee gedachten? Inderdaad, beide partijen kunnen van Lessing, die met gelijke rigtingen te doen had, veel leeren. Vooral kunnen ze van hem leeren, dat het beste, het ééne noodige, buiten den strijd ligt, een overtuiging, die uit dien strijd zelf alle oneerlijke wapenen weeren zal.

Velen, hoop ik, zal hetgeen ik in een openingsrede mijner lessen kon opnemen te weinig zijn. Ik verwijs hen naar een uitmuntend boek van Professor Schwarz: G. E. Lessing als Theologe dargestellt. Moge dat werk, met mijne korte toespraak verbonden, hen dan opwekken, om tot de schriften van Lessing zelf te gaan!

Wanneer wij bij den aanvang van een nieuw studiejaar elkander welkom heeten en als burgers eener hoogeschool elkaar begroeten, dan komt de vraag bij ons op, waarin toch wel het eigenaardige kenmerk eener hoogeschool bestaat, en waardoor zich de ware student van den scholier onderscheidt. Uit den naam gaat ons geen licht op; de woorden: hoog en laag, zijn betrekkelijk; en men kan vrij wat kennis zich verworven hebben, zonder nog door dien geest bezielde te zijn, waarop het bovenal aankomt. Ook de andere naam, die van universiteit, laat ons in het duister. Het is minder om de veelheid der wetenschappen, dan om de wijze harer beoefening te doen; ook met een slaafschen geest kan men zeer vele kundigheden bijeenbrengen. We zouden tot meer klaarheid komen, wanneer we niet van een hooge, maar van een vrije school spraken. Vrijheid toch is de

levenslucht, waarin we hier ademen. Gelijk het leven aan de hoogeschool van alle banden vrij is behalve die der zedelijkheid, aan wier gebod men uit eigen overtuiging zich onderwerpt, zoo is ook de wetenschap en het onderwijs van alle regels vrij, met uitzondering alleen van den regel der waarheid, waarin wetenschap en onderwijs eerst de ware kracht vinden. Nergens dan hier komt de waarheid tot haar volle regt; op alle andere scholen is er nog een ander doel, waaraan zij in meerdere of mindere mate dienstbaar is, hier alleen heerscht zij onbeperkt. Elders rekent men het gepast, een deel van haar terug te houden, en naar de gevolgen te vragen, die uit hare mededeeling konden voortvloeijen; hier geeft men haar onvermengd en onverkort, en is ze niet langer middel tot iets hoogers, maar doel, het groote, het eenige doel. Of zóó misschien een ander doel gemist wordt, komt niet in aanmerking; het zaad *moet* uitgestrooid worden, al is het ligt mogelijk, dat menige plant, die er uit zal opschieten, wrange vruchten zal dragen. Het is met de studie van den akademieburger, gelijk het met zijn leven is, in beiden is hij vrij. Het is een kostelijk goed, dat hem in die vrijheid geschonken wordt; indien hij het goed gebruikt, groot kan zijne winst zijn; indien hij het misbruikt, misschien gaat hij ver-

loren. Misschien zal menigeen in het leven den verkeerden weg kiezen, en ware het *hem* beter, zoo hij nog aan een strengen band ware gehouden; toch willen we aan dat belang die vrijheid niet ten offer brengen, en wijten het niet aan haar, wanneer ze hem die voor haar genot nog onrijp is ten verderve strekt. Zoo kan ook de reine, ongesluijerde waarheid velen tot nadeel zijn, en hij, wiens oogen te zwak zijn voor het licht, deed beter met er niet in te staren; zal men daarom de zon aan den hemel willen uitdooven, en de aarde aan haar koesterend licht willen onttrekken, omdat ze hier en daar oogziekten doet ontstaan? Men moge het elders doen; men moge elders de waarheid omhullen, waar men slechts een voorbereidend en opleidend onderwijs ten doel heeft, niet de volle wetenschap; aan de hoogeschool kan men er eerst dan toe komen, wanneer men hare bestemming, haar wezen geheel verandert, wanneer men haar niet tot een school der vrije wetenschap, maar tot een seminarie, in dienst van deze of gene partij of sekte, wil maken. Moet zij aan een hoogere roeping voldoen, moet zij de eerenamen kunnen dragen die men haar zoo gaarne toekent, en “een brandpunt der wetenschap” zijn, dan is een beperkt vrij onderzoek het beginsel van haar leven, en mag het haren burgers om niets anders te doen

zijn dan om de volle waarheid in ieder deel der menschelijke kennis. Daarom is het in haar geen onderwijs gelijk in lagere scholen, geen overnemen van hetgeen door den meester geleerd wordt, maar veeleer een opwekking tot eigen navorsching, waarbij de weg gewezen en de raad van den meer ervaren vriend gegeven wordt. De leerling wordt hier meer dan leerling, hij wordt zelfstandig denker, en indien hij nog alle geschiktheid daarvoor mist, dan is hij hier niet op zijne plaats, dan is hij een vreemdeling die onze taal niet verstaat en onze zeden niet vatten kan. En indien vele zulke indringers onder hare leden worden opgenomen, dan moet zij óf hare ware natuur geheel verliezen, óf in twee deelen gesplitst worden, waarvan het ééne slechts den naam van hoogeschool kan blijven dragen.

Voor eenige jaren sprak ik tot u over het karakter der wetenschap. Thans wil ik u het karakter schetsen van den vriend der wetenschap, den vriend der waarheid, het karakter dus ook van den echten akademieburger, een eerenam, die dagelijks meer de uwe moge zijn!

En waaraan zal ik de trekken van mijn beeld ontleenen? Niet aan een ideaal, waarvan men zou kunnen twijfelen, of een sterveling in staat zou zijn het weer te geven, maar aan een man der geschiedenis, een held der wetenschap, wiens

naam dikwijls op de lippen is, maar wiens beeld ik wenschte, dat even dikwijls in het hart werd gevonden. Ik bedoel Lessing. Op hem, een der grootste geesten van ons geslacht, wil ik u wijzen, om u te doen zien wat het is de waarheid lief te hebben.

Wanneer zonder inspanning de schat der waarheid te verkrijgen was, het getal harer vrienden zou grooter zijn dan het thans is. Velen worden van haar afgeschrikt door de moeite, die zij vordert, den rustelloozen arbeid die voor haar noodig is. Lessing werd juist door dien arbeid tot haar getrokken. Hij begeerde geen medegedeelde, geen ingegoten waarheid, maar wilde haar door eigen kracht en werkzaamheid verkrijgen. Was zij zelve het doel, waarop hij het oog gevestigd hield, het streven naar haar bezit was zijn hoogste geluk. Gij kent zijn beroemde uitspraak: "Niet de waarheid, in wier bezit iemand is of meent te zijn, maar de opregte moeite, die hij heeft aangewend, om achter de waarheid te komen, maakt 's menschen waarde uit. Want niet door het bezit, maar door het navorschen der waarheid verruimen zich zijne krachten, waarin alleen zijn altijd klimmende volmaaktheid bestaat. Het bezit maakt rustig, traag, hoogmoedig. Als God in zijne regter hand alle waarheid hield, en in zijne linker den altijd

brandenden ijver voor waarheid, al ware het onder voorwaarde van eeuwig te dwalen, en tot mij sprak: kies! met deemoed greep ik zijne linker en zeide: Vader geef! de reine waarheid is voor u alleen." Met zulk een hoogen zin moest hij alle krachten wijden aan het onderzoek, en alles aangrijpen, wat zijne begrippen kon verhelderen, zijn geest reinigen van vooroordeelen, zijn oog verlichten en zijn verstand scherpen om het ware van het valsche te scheiden. Die afscheiding, die kritiek, die hij met dezelfde onverbiddelijke gestrengheid tegen zijn eigen meeningen als tegen die van anderen uitoefende, en waartoe hij allen opwekte en voorging, werd de sfeer zijner levenswerkzaamheid. Op alles paste hij haar toe, en hij verbrak de banden, die haar door velen op menig gebied der waarheid werden aangelegd. Wilde men haar elders vrij laten, men was bevreesd voor hare magt, waar het de zaak der godsdienst, des Christendoms, der openbaring gold. Maar juist hier, waar het om de hoogste, de heiligste waarheid te doen was, handhaafde Lessing met den meesten ijver het regt eener onbeperkt vrije kritiek, en wilde haar niet slechts binnen de grenzen der schrift speelruimte geven, maar haar op de schrift zelve, met gelijke vrijheid, toepassen. Alles wat ook in de godsdienst tot verlichting kon leiden was hem welkom, en om den

waren geest van onderzoek ook daar te wekken, wierp hij, wie er zich aan ergeren mogt, de schriften van Reimarus onder het volk, die in de heerschede christelijke overtuiging als een brandende vonk neêrvielen. Een zoo krachtige aanval tegen hetgeen men voor het Christendom hield scheen nog nimmer gedaan, en weldra was het geheele Protestantsche Deutschland in beweging. Die beweging had Lessing bedoeld. Met de schriften, wier uitgever hij was geworden, vooral met hun gevolgtrekkingen, kon hij zich niet vereenigen, maar hij had aan zich zelf waargenomen, dat ze geschikt waren om den slapende wakker te schudden, in de rust des doods leven te wekken. Maar juist dat wakker zijn, dat frissche leven was den meesten onbehagelijk. In den strijd, dien zij tegen Lessing aanvingen, bleek het, dat zij iets anders dan de wederlegging der bedenkingen bedoelden, dat zij alle bedenkingen wilden smooren, en de kritiek in zoo knellende boeijen klinken, dat ze niet vrij zou kunnen ademen en werken. Zijn stoute spreuk: "ieder zegge wat hem waarheid dunkt, de waarheid zelve zij God bevolen!" was hun te magtig; zij meenden de waarheid in eigendom te hebben, en iedere twijfeling, wier kracht hun in het oog viel, was hun een onregt. Zoo gevaarlijke schriften tegen hun Christendom hadden nooit in

het licht moeten komen. Lessing dacht er anders over. Voor hem was zulk een beperking van het vrije onderzoek onchristelijk en onprotestantsch. “Wanneer,” zegt hij, “werkelijk het gevaarlijkste, scherpzinnigste en geleerdste werk tegen het Christendom, dat van Porphyrius, nog in Florence voorhanden was, hoe zou ik wenschen, daar bibliothekaris te zijn, maar alleen onder die voorwaarde, dat ik het verbod, om het boek te lezen of er iets uit mede te deelen, een verbod zoo schadelijk voor de waarheid en voor het Christendom, terstond mogt opheffen. En kan ik ooit het boek der twijfelingen van Abaelardus meester worden, ik laat het zoo zeker drukken, als ik geen Benedictijn ben. Maar ik zou bijna wenschen er een te zijn, wanneer men slechts als zoodanig meer zulke handschriften kon te zien krijgen. Al werd ik dan ook reeds in het eerste jaar weer uit de orde geworpen! En dat werd ik zeker. Want ik zou te veel willen laten drukken, waartoe mij de orde geen toestemming zou willen geven. De oude Lutheraan zou te veel uitkomen, en nooit zou ik mij laten overreden, dat een maatregel, voor de pauselijke hiërarchie zoo voordeelig, ook voordeelig zou zijn voor het ware Christendom.” “Ik heb,” spreekt hij elders, “slechts gedaan, wat verstandige Christenen thans wenschen, dat het de oude bibliothekarissen

in Alexandrië, Caesarea, Constantinopel met de schriften van Celsus, van Fronto, van Porphyrius gedaan hadden. Voor de werken van den laatste zou menige vriend der godsdienst gaarne een vroomen kerkvader opofferen." De waarheid was hem boven alles dierbaar, en daarom moest geen enkele bedenking onderdrukt worden. Was de overtuiging der menigte krachtig genoeg om ze te wederleggen, waarom haar die zegepraal misgunnen? En was zij buiten staat de zwaarigheden weg te ruimen, zou zij integendeel in den strijd er tegen moeten bezwijken, waartoe dan langer de onhoudbare vesting verdedigd? Den vrijen geest te bedwingen, dat is hem een ondermijnen van het Christendom, "welks laatste doel niet is onze zaligheid, ze moge komen van waar ze wil, maar onze zaligheid door middel van onze verlichting, welke verlichting niet slechts als voorwaarde, maar als bestanddeel, ter zaligheid noodig is, ja waarin ten laatste al onze zaligheid bestaat." Vooral is het hem een ondermijnen van het Protestantisme. Wil men, zegt hij, "mij beletten, mij verder te ontwikkelen, en alle vreemde stoffen uit te stooten, dan zal de Protestantsche kerk nog eens zoo ver bij het Pausdom ten achter zijn, als zij er ooit aan vooruit is geweest." Kunt gij het zoo ver brengen, roept hij den ketterjager Göze toe, "dat

onze Luther'sche leeraars onze Pausen worden; dat zij ons kunnen voorschrijven, waar ons onderzoek in de schrift moet ophouden; dat zij aan onze navorsching, aan de mededeeling van hetgeen wij vonden grenzen mogen zetten, zoo ben ik de eerste, die de Pausjes weêr verruilt met den Paus." Hij erkent het: "Luther's geest eischt gebiedend, dat men niemand zal beletten in de kennis der waarheid naar zijn eigen goëddunken voort te gaan. Maar men verhindert allen daarin, als men ook maar één wil verbieden, zijn vooruitgang in de kennis anderen mede te deelen, daar zonder die mededeeling geen vooruitgang voor het geheel mogelijk is."

Alles goed! jammerden de angstvalligen, maar waartoe zoo veel ergernis in de wereld gebragt? waarom den kleinen en zwakken zoo veel aanstoot gegeven? Op dat angstige gejammer gaf Lessing een treffend antwoord. Meesterlijk is zijne onderscheiding tusschen de behoeften der wetenschap en de behoeften der gemeente. Hij gebruikt de vergelijking van den herder en den plantenkenner. "De laatste," zegt hij, "dwaalt rond door berg en dal, doorzoekt bosch en veld, om een plantje te vinden, waaraan nog geen naam gegeven is. Hoe hartelijk verheugt hij zich, als hij er een vindt! Hoe onbezorgd is hij, of dit nieuwe plantje

vergiftig is of niet! Hij denkt, als vergiften al niet nuttig zijn, — en wie zegt dan, dat ze niet nuttig zijn? — zoo is het toch nuttig, dat men ze leert kennen. Maar de herder kent slechts de planten van zijn veld, en waardeert en kweekt slechts die planten, die voor zijn schapen de aangenaamste en voordeeligste zijn.” Evenzoo maakt de man der wetenschap alles bekend, waarvan hij weet, “dat het deze of gene gaping helpt vullen, dit of dat tot klaarheid brengen kan, en is er geheel onverschillig bij, of het deze voor onbelangrijk, gene voor belangrijk verklaart, of het den eenen voordeelig is of den anderen schaadt. Nuttig en verderfelijk zijn even zoo betrekkelijke begrippen als groot en klein.” De leeraar der gemeente daarentegen “schat alles alleen naar den invloed, dien het op zijn gemeente kan hebben, en is liever te bezorgd dan te lichtzinnig. Wat gaat het hem aan, of iets bekend of niet bekend is? als het al ware het maar éénen ook van de kleinsten kan ergeren, die aan zijn geestelijk opzigt vertrouwd zijn.” Hij doet er wel aan, maar ook de man der wetenschap heeft zijne regten en zijne pligten, die juist het tegendeel van hem eischen. Daarom is hij zoo bevreesd niet, om hier en daar ergernis te geven. Zijne zaak is de zaak der waarheid; aan haar hangt het heil zij-

ner ziel, en ze is hem als zoodanig onmisbaar. Ik wil, roept Lessing met den grooten hervormer uit, "het zwak geweten verschoonen, voor zoo ver het zonder gevaar mijner ziel kan geschieden. Zoo niet, dan heb ik voor mijne ziel te zorgen, al ergere zich de geheele of halve wereld." // Hij weet, wat er van die ergernis aan is. Ik ben, zegt hij, "overtuigd, dat die ergernis niet veel anders is dan een vogelverschrikker, waarmede zekere lieden gaarne allen geest des onderzoeks willen afschrikken. Het helpt niet, den kanker slechts half te willen uitsnijden. Men moet het vuur lucht maken, als men het blusschen wil." Hij weet, dat al die ergernis veel minder uit het volk zelf komt, dan wel uit de opruijers der menigte, die, voor hun eigen rust bezorgd, alles willen verstikken wat hen tot beweging, tot krachtsinspanning dwingen zou. "O gij dwazen!" roept hij hun toe, "die den stormwind gaarne uit de natuur zoudt verbannen, omdat hij daar een schip op de zandbank werpt, hier een ander aan den rotsigen oever verplettert. O gij huichelaars! want wij kennen u. Niet om die ongelukkige schepen is het u te doen, of gij moest ze verzekerd hebben; u is het enkel om uw eigen tuintje te doen, om uw eigen klein gemak, klein genot. Die booze stormwind! daar heeft hij het dak van uw

priël afgeligt; daar uw volle boomen te hard geschud; daar uw geheele oranjerie, in zeven aarden potten, omvergeworpen. Wat gaat het u aan, hoe veel goeds de stormwind in de natuur moge stichten? Kon hij het niet doen, zonder uw tuintje te schaden? Waarom blaast hij niet langs uw heining voorbij? of neemt den mond althans wat minder vol, zoodra hij aan uwe grenssteen komt?"

Scherpe, maar kostelijke woorden! Ze geven u het antwoord op de vraag, op welken grond Lessing's ijver voor de waarheid rust. Hij kende hare levenskracht. De vriend der waarheid weet wat hij aan haar heeft, wat zij is voor het menschdom, waarmede hij zich te meer één gevoelt, naar mate hij meer belangeloos is en zich zelf weet te verloochenen. Gelijk de stormwind in de natuur ten zegen is, wat hij ook moge vernielen, zoo is ook de waarheid, wat zij ook sloope, der wereld ten zegen. Lessing gevoelde het. Hij berekende winst en verlies tegen elkander, en vond deze uitkomst: "de winst is wezenlijk, het verlies slechts toevaltig. De winst is voor alle tijden, het verlies slechts voor het oogenblik. De winst is voor allen, die verlichting en overtuiging liefhebben; het verlies treft alleen die weinigen, die noch om hun verstand noch om hun deugd in aanmerking mogen komen. Het verlies treft enkel het ligte chris-

telijke kaf, dat bij iederen windvlaag des twijfels zich afscheidt van het zware koren en opvliegt.” Lessing kon den storm rustig hooren naderen; zijn huis zou niet vallen, want het was op de steenrots gegrond. Die zoo bevreesd waren voor den twijfel, zij toonden het wantrouwen, dat zij in hun eigen zaak hadden, zij wisten het zelf, dat hun huis op het zand was gebouwd, en zijn val groot moest zijn. Thans bleek het, welk een bouwvaldig Christendom zij hadden. Thans bleek het, hoe zwak, hoe hopeloos de zieke geworden was. Met regt verwijt hun Lessing hun lafhartigheid. “Hoe? heeft dan de Christelijke godsdienst zieke plaatsen, die volstrekt geen aanraking dulden? die men zelfs aan de lucht niet mag blootstellen?” Zijn Christendom stond hooger, stond vaster; het vreesde den aanval niet, omdat het een onwankelbaren grond had. Hij kon er van zeggen: “het Christendom gaat zijn eeuwigen gang, en verduisteringen brengen de planeten niet uit haar baan.” Hij had een eeuwig Christendom, want het rustte op den eeuwigen grondslag der menschelijke natuur. Die alle bedenkingen in de geboorte wil verstikken, “die moge een zeer vroom Christen zijn, een zeer verlichte is hij zeker niet. Hij kan het met zijne godsdienst hartelijk goed meenen, maar hij moest haar dan ook meer vertrouwen.” Zoo kon Lessing

schrijven, omdat hij een anderen grond van geloof had dan zijne beangste tijdgenooten. Hij was geenszins de gevoeltheoloog, waartoe latere tijden hem wilden stempelen; daarvoor was hij te veel de man der verlichting, des verstands; en nooit viel het hem in, de historische en dogmatische stellingen, die hij op historisch en dogmatisch terrein had helpen afbreken, op den bodem des gevoels weer op te bouwen. Zijn godsdienstig gevoel, dat warm en levendig was, bragt hem ook alleen tot een *godsdienstige* overtuiging. Hij kon die schoone vraag doen: “wanneer de verlamde de weldadige slagen van den elektrieken vonk ondervindt, wat gaat het hem dan aan, of Nollett, of wel Franklin, of misschien geen van beiden regt heeft?” Maar nimmer kwam hij op de dwaze gedachte, om dien verlamde tot regter tusschen Nollett en Franklin te maken. Hij sprak van het Christendom, “dat de Christen zoo waar, waarin hij zich zoo zalig *voelt*,” maar hij nam dan ook in zijn Christendom niets anders op dan hetgeen werkelijk het onderwerp des gevoels, der ervaring wezen kan. Het Christendom was hem de godsdienst, de ware, echt menschelijke godsdienst, maar hij trok scherpe grenslijnen, gelijk hij het overal deed, tusschen de godsdienst en tusschen de godgeleerdheid of wijsbegeerte. Nooit kwam

het in hem op, om, gelijk later de romantiek het deed, een philosophisch Christendom op het gevoel te grondvesten of met het gevoel te verdedigen. Daartoe was hij een veel te helder denker. Gelijk zoo velen der eerste kerkvaders er op wijzen, dat het Christendom de herstelling is der ware godsdienst, die er vóór Moses geweest is, zoo was het ook voor Lessing de godsdienst van den mensch, die altijd had bestaan, schoon in verschillende vormen gekleed en in verschillende leerboeken gepredikt, en die, was het dan ook eenmaal geheel zonder leerboek, ten allen tijde zou blijven bestaan. Het was hem “de godsdienst van Christus zelf, die hij als mensch zelf had erkend en beoefend, die ieder mensch met hem gemeen kan hebben.” Het was hem de godsdienst, “die niet waar is, omdat God ze wilde leeren, maar die God leerde omdat zij waar is,” de godsdienst van het leven, het “praktische, eenvoudige, offerende Christendom van het hart,” dat hij reeds in zijne jeugd in de broedergemeente zoo lief had. Het was hem de godsdienst der liefde, die zoo schoon gepredikt was in dat testament van Johannes, waarvan hij hoopte, “dat het allen weder mogt vereenigen, die het Evangelie van Johannes gescheiden had.” Gij kent dien uitersten wil van den grooten Apostel? Toen zijne krachten meer

en meer afnemen, werd zijne aanspraak aan de gemeente voortdurend korter. Eindelijk bestond ze slechts uit de woorden: kinderkens, hebt el-kander lief! In den aanvang trof die korte vermaning; later, toen men haar gewoon was, werd men haar moede, en vroeg den grijsaard: waarom zegt gij toch altijd hetzelfde? En zijn antwoord was: "Daarom, dat de Heer het bevolen heeft. Omdat dit alleen, wanneer het geschiedt, genoeg, ten volle genoeg is." En zou, vraagt Lessing, "de Christelijke godsdienst iets anders zijn dan de Christelijke liefde?" Ziet daar dan zijn Christendom, het eeuwige Evangelie der zuivere menschen-liefde, op erkenning van dien éénen God gegrond, voor wien Christus zelf in het gebed de knieën boog. Voorwaar, zulk een Christendom kon door geen bedenkingen, door geen twijfel aan het wankelen worden gebragt; daarvoor bleef het hart getuigen, en daartegen kon het verstand geen bezwaar hebben.

Lessing's kritiek was dus geen bloot ontken-nende en betwijfelende. Zij strekte veeleer tot be-tere handhaving van dat ééne noodige, dat van het gebod: in alles de liefde! niet onderscheiden is. Ze kon den kring van het twijfelachtige juist daarom zoo ruim trekken, omdat het beste altijd buiten dien kring bleef liggen en boven allen twij-fel verheven was. Maar ze kon tevens met die

erkenning van al het twijfelachtige vrij zijn van alle partijzucht. Ze was het inderdaad bij Lessing. Niemand, die minder aanleg had om een partijhoofd te worden, dan hij. Dat edele woord is hem geheel uit de ziel gevloeid: "ik haat allen, die sekten willen stichten, uit grond van mijn hart. Niet de dwaling, maar de sektenstichtende dwaling, ja zelfs de sektenstichtende waarheid maken het ongeluk der menschen uit of zouden het uitmaken, wanneer de waarheid een sekte kon willen stichten." Hij had zich moeten vernederen, om tot eenige partij te behooren, want hij stond alleen op een voor allen onbereikbare hoogte, ver boven al de partijen, die in zijn tijd elkander bevochten. Uit zijn hooger standpunt wist hij ze allen te beoordeelen en te vermijden; hij zag hare deugden, maar tevens hare gebreken. Als vriend der waarheid is hij een warm voorstander van consequentie, van trouw aan beginselen. Die consequentie, zegt hij, "krachtens welke men kan voorstellen, hoe een mensch in een gegeven geval zal spreken en handelen, zij is het, die den man tot man maakt, hem karakter en vastheid geeft, die schoone eigenschappen van den denkenden mensch. Karakter en vastheid verbeteren met der tijd zelfs de beginselen, want het is onmogelijk, dat een mensch lang naar beginselen kan handelen, zon-

der het te merken als zij valsch zijn. Die veel rekest zal het spoedig ontdekken, of hij een juiste tafel van vermenigvuldiging heeft." Die consequentie nu erkende en bewonderde hij in het oude regtzinnige leerstelsel, en daarom trad hij moedig als zijn verdediger op, zoo dikwijls zelfs deze zijne voortreffelijkheid werd miskend. Hij stelde het, wat zijn vorm betreft, ver boven den bedelaarsdeken der zoogenaamde verlichters, die een redelijk Christendom meenden te verkondigen, maar waarbij men niet regt wist, "waar de rede, en waar het Christendom te vinden was," en ver boven die "hinkende, zich zelf ontrouwe orthodoxie," die hem "zoo walgelijk, zoo onverdragelijk was." Geen wonder, dat men hem wel eens verdacht, alsof hij der orthodoxie het hof wilde maken. Toch lag ze, wat den inhoud betreft, veel verder buiten hem dan de partij der verlichters, wier streven, wier doel ook het zijne was, maar die haar werk altijd slechts ten halve deed. Terwijl hij in beide partijen het goede en het kwade zag, deed hij niet zoo als de meesten ook nog in onzen tijd doen, die de orthodoxie door een toegift van vrijzinnigheid redelijk en smakelijk willen maken, of de vrijzinnigheid door een dosis orthodoxie zoeken te temperen. Hij wist waarheen zijn weg was, en juist de conse-

quentie, die hij in de oude regtzinnigen waardeerde, maakte hem tot een verlichter, die aan zijn beginselen getrouw bleef. Zijn standpunt was niet tusschen de partijen in; het was aan beiden ver vooruit, het verst aan die der regtzinnigen. “Wat gaan,” schrijft hij zijnen broeder, “wat gaan mij de orthodoxen aan? ik veracht ze even sterk als gij; slechts veracht ik onze nieuwerwetsche geestelijken nog veel meer, die theologen veel te weinig en filosofen lang niet genoeg zijn. Ik weet maar al te goed, dat als men dien leegen hoofden tijd gunt om zich te verheffen, ze weldra meer dwingelandij zullen uitoefenen dan de orthodoxen ooit gedaan hebben.” Zijne betrekking tot beide partijen drukt hij zoo klaar mogelijk uit, als hij aan dien zelfden broeder schrijft: “het is mij bij mijn theologischen strijd meer om het gezonde menschenverstand te doen dan om de theologie, en slechts daarom geef ik aan de oude orthodoxe (in den grond verdraagzame) theologie de voorkeur boven de nieuwe (in den grond onverdraagzame), omdat gene met het gezonde verstand openlijk strijdt, en deze het liever zou willen omkooopen. Ik verdraag mij met mijne openbare vijanden, om tegen mijne geheime des te beter op mijne hoede te zijn.” Maar “zou *ik* het der wereld misgunnen, dat men ze meer zoekt te ver-

lichten? Zou ik niet van harte wenschen, dat ieder over de godsdienst redelijk dacht? Ik zou een afschuw van mij zelven hebben, als ik ooit een ander doel had, dan daartoe mede te werken. Maar laat mij toch mijn eigen manier, waarop ik geloof het te kunnen doen. En wat is eenvoudiger dan deze manier? Het vuile water, dat sinds lang niet meer te gebruiken is, wil ik niet behouden; ik wil het slechts niet eer weggieten, voor men weet, waar men reiner water krijgen zal; ik wil slechts niet, dat men zonder bedenken het weggieten zal, al moest men het kind dan ook later in mistsop baden. En wat is ze anders, onze nieuwerwetsche theologie tegenover de orthodoxe, als mistsop tegenover vuil water? Met de orthodoxe was men, God zij dank! vrij wel in het klare; men had tusschen haar en de wijsbegeerte een scheidsmuur opgerigt, waarachter ieder haar weg kon gaan zonder hinder voor de andere. Maar wat doet men nu? Men haalt dien scheidsmuur omver, en onder het voorwendsel ons tot redelijke Christenen te maken, maakt men ons tot hoogst onredelijke filosofen..... Ik weet in de wereld niets, waaraan menschelijke scherpzinnigheid zich meer getoond en geoefend heeft, dan ons oude godsdienststelsel. Een lapwerk van knoeijers en halfphilosophen is het stel-

sel, dat men thans in de plaats van het oude wil zetten; en met veel meer invloed op rede en wijsbegeerte, dan zich het oude aanmatigt. En zou ik dan dit oude niet verdedigen? Mijn buurmans huis dreigt in te vallen. Wil mijn buurman het sloopen, ik wil hem eerlijk helpen. Maar hij wil het niet sloopen; hij wil het, tot geheel verderf van mijn huis, stutten en oplappen. Dat zal hij mij laten, of ik zal mij aan zijn invallend huis evenzeer gelegen laten liggen als aan mijn eigen." Ik zou u nog veel meer kunnen mededeelen, maar het is reeds genoeg. Gij ziet, Lessing was geen man der transactie. In het leven is transactie voortdurend noodig, of liever de uitkomst der verschillende strijdende krachten kan nooit een andere zijn, maar in de wetenschap is voor haar geen plaats. Lessing ging op den weg, dien hij gekozen had, met vasten tred voort. Hij was los van partijbelang, omdat geen der partijen op zijne hoogte kon staan; hij was zelf alleen een partij, wier andere leden eerst de toekomst zou aanschouwen. Volkomen juist toch is het oordeel van Mendelsohn: "als ik over Lessing schrijf, denk ik mij een halve eeuw vooruit."

Zulk een man kon, gelijk het den vriend der waarheid betaamt, verdraagzaam zijn. Lessing was het bij al de kracht zijner overtuiging. Hij had,

juist omdat hij voor zijn eigen overtuiging eerbied had, ook eerbied voor die van anderen. Het was hem niet te doen, om op anderer verstand en hart een storm te wagen, maar veeleer om een verbond van vrede te sluiten, opdat de minder ontwikkelde door den meer gevormde langzaam kon worden opgevoed. Hij wilde zich op het standpunt van anderen plaatsen, en langs hun eigen weg hen tot de waarheid leiden, niet hen dwingen om alleen op zijn weg voort te gaan. Hij prijst het in Leibnitz, wanneer hij in alle aangenomen meeningen eenige waarheid erkent, die hij in zijn stelsel wil invoegen. "Niet anders," zegt hij, "hebben alle oude wijsgeeren in hun lessen voor de niet ingewijden gedaan, een verstand, waarvoor onze nieuwste filosofen veel te wijs geworden zijn." Zelfs in zijn kostelijk geschrift over de opvoeding van ons geslacht, dat de grondslag der nieuwe godsdienstgeschiedenis is geworden, roept hij den bekwameren scholier toe: "wacht u, wanneer gij aan de laatste bladzijde van uw leerboek in ijver ontstoken zijt, wacht u het uwe zwakkere medeleerlingen te laten merken, wat gij vermoedt of reeds begint te zien. Wacht totdat ze op uwe hoogte zijn. Keer liever zelf nog eenmaal tot uw leerboek terug, en zoek of er niet wat meer in ligt.... De dweeper alleen kan de toekomst niet

afwachten. Hij wil haar versneld zien, hij wil zelf haar versnellen. Waarvoor zich de natuur eeuwen tijd neemt, dat moet in het oogenblik van zijn bestaan rijpen." Maar dat afdalen tot het lagere standpunt van anderen, gij hebt het reeds aan zijn oordeel over de ergernis bespeurd, is geheel iets anders dan die huichelachtige accommodatie, waarmede zoo vele slaven van het eigenbelang hun lafhartigheid bemantelen. Het was hem om geen muilbanden der vrije wetenschap te doen. Veel minder zocht hij, gelijk die weerhanen der heerschende meening, zijn eigen voordeel; als zich de opvoeder schikt naar de denkbelden van zijn kweekeling, dan is het niet om zich bij dezen aangenaam te maken, maar alleen om hem des te beter op te voeden. Treffend wees Lessing het verschil tusschen ware en valsche accommodatie aan, tusschen de wijsheid van den opvoeder en de veinzerij van den lafaard. "Een leerboek voor kinderen mag wel het een of ander belangrijk deel der wetenschap of kunst, die het voordraagt, met stilzwijgen voorbijgaan, wanneer de opvoeder van oordeel is, dat het niet past voor de vatbaarheid der kinderen, waarvoor hij schreef. Maar het mag nooit iets bevatten, wat hun den weg tot die verzwegene deelen versperren kan. Veeleer moeten hun alle toegangen er heen met zorg worden openge-

laten, en hen al ware het maar van één dier toegangen aftrekken of veroorzaken dat ze eerst later op dien weg komen, het zou alleen reeds de onvolledigheid van het leerboek tot een wezenlijk gebrek maken.” Zoo was Lessing’s verdraagzaamheid ondergeschikt aan het belang der waarheid, en zij reikte ook slechts zoo ver als de zaak der waarheid het dulden kon. Geen verdraagzaamheid kende hij voor hen, die den domper wilden zetten op het vrije onderzoek, voor de ketterjagers die, al waren ze naar den geest des tijds te weekhartig om aan lijfen leven te willen straffen, toch wel den vrijen denker van eer en goed wilden berooven. Voor hen had hij niets anders dan den geessel zijner scherpe polemieek, en hij stoorde zich niet aan zoo velen, die ook tegenover zulken fluweelen woorden van hem verlangden, en van beleefdheid en goeden toon spraken. Maar die het eerlijk meende en anderer eerlijke meening wist te waarden, die had niets van hem te vreezen. Hij wist, dat de waarheid tot verschillende individuen niet in denzelfden vorm komt. Vooral op het gebied der godsdienst zag hij bij eenheid in het wezen, in hetgeen waarop alles aankomt, en dat, “als het geschiedt, genoeg, volkomen genoeg is,” de rijkste verscheidenheid. Hij schreef immers die schoone fabel der drie ringen, waarop nog in

het vorige jaar de Duitsche ketterjagt in haar hoofd-
 orgaan vruchteloos storm liep, en die in het hart
 van het Duitsche volk nog leven zal, als aan geen
 Hengstenbergen meer gedacht wordt. De goede
 vader had al zijne zonen lief, en wilde liefst aan
 ieder den echten ring geven; welnu, elk houde
 zijn ring voor echt, en toone het in werken der
 liefde, dat hij waarlijk de kracht bezit, “om aan-
 genaam te maken voor God en menschen.” Ieder
 verkwikke zich aan de waarheid in den vorm,
 waarin zij tot hem kwam, maar niemand meene,
 dat zijn vorm de eenig geldige is, en in alle tijden
 en alle plaatsen moet geëerbiedigd worden. Menige
 vorm kan verbroken worden zonder dat de inhoud
 er schade door lijdt. Veeleer is het de gang der
 ontwikkeling, der geschiedenis, onophoudelijk vor-
 men te verbreken en met nieuwe te verruilen, leer-
 boeken af te schaffen en nieuwe in de plaats te
 geven, totdat eens misschien er geen meer noodig
 is. Al die verandering doet der waarheid geen af-
 breuk; zij blijft leven, werken, vooruitgaan. Wee
 daarom den mensch, die haar terug wil dringen op
 haar pad tot verlaten plaatsen, tot versleten vor-
 men. Terwijl het Christendom zijn eeuwigen gang
 gaat, “zijn de sekten des Christendoms slechts zijne
 gestalten, die zich niet anders in stand kunnen
 houden dan door een stilstaan der geheele natuur,

als zon en planeet en waarnemer aan dezelfde plaats gebonden blijven. God beware ons voor dien schrikkelijken stilstand." Dat was waarlijk niet in den geest van Luther handelen, "als men altijd bij zijne schriften wilde blijven staan." Hij zelf zou vooruit zijn gegaan, en als Lessing voor ontwikkeling, voor verlichting strijdt, roept hij den edelen hervormer toe: "groote, miskende man! en van niemand meer miskend dan van die kortzigtige stijfkoppen, die, met uwe pantoffels in de hand, op den van u gebaanden weg schreeuwend maar onverschillig voortslenderen. Gij hebt ons van het juk der overlevering verlost, wie verlost ons van het nog ondragelijker juk der letter? Wie brengt ons eindelijk een Christendom, zoo als gij het *thans* leeren zoudt, zooals Christus zelf het zou leeren?" Maar al is die prediker nog niet verschenen, toch gelooft Lessing aan zijne komst. "Ja, hij zal zeker komen, de tijd van een nieuw eeuwig Evangelie, die ons zelfs in de leerboeken van het nieuwe verbond beloofd wordt." *Wanneer* zal hij komen? "Ga uwen onmerkbaaren tred, eeuwige voorzienigheid. Laat slechts mij niet om die onmerkbaarheid aan u vertwijfelen, zelfs niet wanneer ge mij schijnt terug te gaan." Waarom zou ik haasten? "Wat heb ik dan te verzuimen? Is niet de geheele eeuwigheid mijn?" Ziet, met zulk een kracht

en met zulk een geloof kan het laatste woord zijn:
Vooruitgang, verlichting!

En zoo heb ik u in Lessing het beeld van den vriend der waarheid geschetst. Mogt het u in ijver ontsteken, om aan dat beeld gelijk te worden! Mijn streven zal het zijn, er u voortdurend toe op te wekken. Verre van mij de belagchelijke eigenwaan, om mij op ééne lijn te plaatsen met den grooten Lessing. Maar dit toch wil ik met hem gemeen hebben, dat ik u leer, in de wetenschap alleen naar waarheid te vragen en niet de uitkomst reeds vast te stellen, voor nog de navor- sching begonnen is. Evenmin als hij verlang ik een partijhoofd te zijn, en wanneer men, gelijk het in den laatsten tijd begonnen is, van de Utrecht- sche school wil spreken, dan moge het nimmer iets anders beteekenen, dan: de school van onder- zoek, de kritische school tegenover die van het dogmatisme. Den geest der kritiek in u te wek- ken en te scherpen, dat blijft mijn doel. Van waar de begrippen ook tot ons komen, hier, aan de hoogeschool, is het onze taak ze te ontleden en bij het licht van het verstand te beoordeelen. Niet tot mijne napraters wil ik u vormen; veeleer, ge- lijk ik u tegen anderer redeneringen zal waarschu- wen, zoo waarschuw ik u vooral ook tegen mijn eigen redeneringen, en ik verheug mij dat gij ze

door anderen| zult hooren bestrijden, zoo het maar met kracht en in den geest der liefde geschiedt. Ik kan en zal dwalen, maar ik zal ten minste eerlijk, en niet geheel onredelijk, dwalen. Wat ik voor waarheid houd zal ik u onbeschroomd voordragen. Hoogere wijsheid, die mij hier geplaatst heeft, bepale of het vrucht zal geven. "Ik laat," met dat heerlijke woord van Lessing wil ik eindigen, "ik laat het den tijd over, wat mijne met opregtheid verkondigde meening werken kan en moet. Misschien moet, naar de wetten eener hoogere huis-houding, het vuur nog lang voortdampen, nog lang gezonde oogen met rook kwellen, eer we zijn licht en zijne warmte tegelijk zullen genieten. Is het zoo, vergeef dan, eeuwige bron der waarheid, die alleen weet wanneer en waar ze moet uitstroomen, een onnuttig werkzamen knecht. Hij wilde u slijk uit den weg ruimen. Heeft hij in onwetendheid goudkorrels mede weggeworpen, zoo zijn uwe goudkorrels toch onverloren."

